

РОЗВИТОК ІДЕЙ Г. С. КОСТЮКА СТОСОВНО ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ

У статті розглядаються ідеї Г. С. Костюка стосовно результативності поєднання навчання з продуктивною працею для професійного становлення та особистісного розвитку майбутнього фахівця.

Ключові слова: навчання, продуктивна праця, суб'єкт навчання, професійний вибір, професійна ідентичність.

Проблема поєднання навчання з продуктивною працею простежується в історії психології та педагогіки з давніх часів. Ці ідеї в різних варіаціях висловлювали Т. Кампанелла, Дж. Локк, А. С. Макаренко, Т. Мор, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський та інші. Найбільш змістовно тема поєднання навчання з продуктивною працею була обґрунтована Г. С. Костюком.

Вперше думка про виховання молодого покоління в процесі трудової діяльності була висловлена гуманістом Т. Мором, який проголошував принципи рівноправної освіти, організації самоосвіти, важливої ролі праці у вихованні, знищення протилежності між фізичною та розумовою працею.

Схожі ідеї про можливість побудови ідеального суспільного ладу були висловлені Т. Кампанеллою.

Ідею поєднання навчання дітей з їх продуктивною працею висловлював також Й. Г. Песталоцці. Освіту та виховання він розглядав як основний засіб перебудови суспільства. Песталоцці обґрунтує ідею розвиваючого навчання. Головним методологічним положенням його поглядів є твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи мають властивість до саморозвитку. Виховання повинно допомогти саморозвитку і спрямувати його потрібно у правильному напрямку.

Через поєднання навчання з продуктивною працею здійснював навчання, виховання та перевиховання шляхом залучення своїх учнів до продуктивної праці А. С. Макаренко. Це забезпечувало також можливість формування у вихованців оптимістичних поглядів щодо подальшої долі. Адже вони знайомилися з реальними виробничими відносинами, отримували надійну професію, організаторські навички, досвід взаємовиручки, відчуття захищеності у колективі і суспільстві. Серйозна увага А. С. Макаренком приділялась і навчанню. При комуні діяв робітфак Харківського машинобудівного інституту, майже половина випускників якого продовжувала своє навчання у ВНЗ. Взагалом ідея реалізації ідеї поєднання навчання з продуктивною працею, на нашу думку, посідає праця Г. С. Костюка «Поєднання навчання з продуктивною працею – найважливіша умова всебічного розвитку школяра», яку присвячено розробці методологічних і теоретичних проблем психології трудового виховання, навчання та професійного самовизначення. Він стверджує, що різнобічного розвитку особистості не може бути досягнуто без поєднання теорії

вивчення провідних навчальних процесів із практикою і що значних успіхів у розвитку особистості можна досягти за умов раціонального поєднання навчання та праці та оптимальної їх взаємодії в навчально-виховному процесі [4].

Г. С. Костюк всіляко обстоює ідею вибору професії та оволодіння нею в загальноосвітній школі, що мало б забезпечити умови свідомого обрання професії кожним випускником школи. Водночас, автор підтримував думку, згідно з якою «слід визначити широкі профілі виробничого навчання, які охоплюють кілька вузьких спеціальностей та які дають можливість учням у майбутньому переходити від однієї спеціальності до іншої».

Поєднання навчання із суспільно корисною, продуктивною працею, – це шлях підготовки всебічно розвинених, високоідейних, працьовитих, активних громадян суспільства, шлях виховання людини майбутнього.

У ході цієї взаємодії реалізуються й розвиваються природні можливості людини, формуються її розумові, моральні та інші якості. «Введення» праці в життя підростаючої особистості в доступних для неї формах, Г. С. Костюк вважає шляхом розширення реальних життєвих взаємин особистості з оточуючим середовищем, у ході яких вона формується. Будучи у своїй сутності сукупністю всіх суспільних відносин, особистість і формується в цих

Процес введення елементів праці в навчання вимагає перегляду сформованих уявлень про психологічну характеристику навчання. Останнє є узагальненням тієї його практики, в якій навчання фактично відділялося від праці. У цій характеристиці навчання виступає як пізнавальна, а праця як суто практична діяльність. Генетично виникаючи із праці й будучи спочатку його компонентом, навчання потім виділяється в особливу діяльність, спеціально спрямовану на засвоєння соціального досвіду. Повноцінне навчання здійснюється за допомогою не тільки пізнавальних, але й практичних дій.

Важливого значення для розв'язання питання активізації навчання (О. М. Леонтьєв, П. Я. Гальперін та ін.) Г. С. Костюк надавав дослідженням процесу формування розумових дій, етапів переходу від дії зовнішньої, предметної до дії внутрішньої, мислительної, ролі дій у формуванні образів і понять. Разом з тим, він зазначав, що теорія формування розумових дій ще не дає відповідей на багато питань, що виникають у зв'язку із завданнями перебудови методів шкільного навчання.

Удосконалюючи методи навчання, слід мати на увазі не тільки найближчі його цілі (засвоєння навчального матеріалу), але й більш віддалені результати (виховання розумових, моральних та інших якостей зростаючої особистості, розвиток її пізнавальних здібностей).

Активізація методів навчання – шлях до практичного розв'язання завдання виховання в учнів повноцінних мотивів навчання. Вони є і передумовою, і результатом правильно організованого навчання.

Основними питаннями правильно організованого навчання за Г. С. Костюком є наступні: система трудової підготовки, що забезпечує послідовний перехід від виконання простих трудових завдань до продуктивної праці; шляхи включення теоретичних знань у трудове навчання на різних його етапах;

співвідношення навчальних і виробничих завдань у трудовій діяльності на різних її рівнях; вибір профілів виробничого навчання й продуктивної праці; вплив різних способів поєднання навчання й праці на психічний розвиток особистості; шляхи підвищення виховної ролі праці.

В цьому відношенні Г. С. Костюк відзначає широкі можливості, що несе в собі, робота учнівських *виробничих бригад*, учасники яких вчать планувати всю свою роботу, організовувати її, здійснювати виробничий процес на всіх етапах, контролювати й оцінювати його результати. Найважливіше значення має включення учнів у різні види дослідницької роботи, що є кращим способом поєднання теорії й практики в навчанні.

Висловлена Г. С. Костюком ідея учнівських *виробничих бригад* має широкі можливості й варіанти втілення при поєднанні навчання з продуктивною працею студентів ВНЗ. Оскільки реалізація себе в майбутній професії можлива завдяки усвідомленим і осмисленим уявленням про себе, уявленням про свій ідеал професіонала, побудові стратегії свого професійного зростання в майбутньому та реальним знанням про себе, своїй відповідності існуючим уявленням, мабуть, єдиною можливістю для впорядкування даних уявлень, є включення студентів у діяльність, наближену до професійної.

Для реалізації даних можливостей у ВНЗ доречно створювати студентські навчально-науково-виробничі підрозділи, діяльність яких відбувається під керівництвом (супевізією) та з допомогою досвідченого наставника. Позитивним моментом у більш глибокому осмисленні цілей періоду навчання у ВНЗ є, на нашу думку, активізація практичної складової підготовки фахівця, зокрема певне суміщення навчання із роботою за фахом. У цьому випадку значення навчальної діяльності для студента зростатиме, підсилюючи значимість мотиваційного компоненту учіння. Така діяльність, у цілому, орієнтує суб'єкта на самостійну постановку цілей, на усвідомлення ним змісту виконуваної діяльності, того, що він як майбутній фахівець є її продуктом.

Таким чином, союз навчання й праці сприяє формуванню вищих людських потреб і пов'язаних з ними інтересів, запитів, ідеалів, почуттів, прагнень особистості. Він створює суб'єктивні умови для перетворення праці із засобу задоволення потреб у першу життєву потребу всебічно розвиненої людини. Такою потребою може стати й стає праця, що наповнена багатим розумовим змістом і відповідає інтересам людини. Отже, поєднання навчання й праці створює найбільш сприятливі умови для дійсно всебічного розвитку нових людей, виховувати яких покликана наша школа та ВНЗ. Завдання полягає в тому, щоб повністю використовувати ці умови, а для цього треба кваліфіковано управляти даним процесом.

Факти сучасного життя такі, що вирішити проблему соціальної незахищеності випускників шкіл неможливо без необхідності перегляду концептуальних ідей поєднання навчання із продуктивною працею у формуванні нового типу особистості, яка відповідає умовам ринку праці. Тому підготовка високоорганізованої мобільної особистості з розвиненим почуттям відповідальності, здатністю активно перетворювати різнопланові сфери виробництва, творчо вико-

ристовувати наявні знання для вдосконалення технологічного процесу, бути ініціативною, діловою, самодетермінованою та самоорганізованою.

Аналіз значної кількості джерел [1; 4; 5; 7; 8 та ін.] свідчить про те, що психологічна підтримка навчання під час професійної підготовки студентів ВНЗ пов'язана із проблемою «професійного самовизначення» та їх подальшої «професійної ідентифікації» як суб'єктів майбутньої професійної діяльності. Ці психологічні проблеми є і факторами і умовами, що мають важливе значення для осмисленості цілей навчання та відповідно формування мотивації учіння майбутніх фахівців.

Так, існування проблеми професійного самовизначення пов'язане з протиріччям між системою зовнішніх стимулів, що характеризують практику роботи шкіл і системою реально діючих мотивів вибору професії старшокласниками.

Проблема формування мотиваційної сфери старшокласників не в тому, щоб вони формально опанували моральними цінностями, що склалися в суспільстві, нормами й правилами поведінки, а в усвідомленні цих вимог, норм і правил, утворенні на цій основі індивідуальних переконань, які забезпечуватимуть їхню соціальну активність, діяльнісну позицію стосовно свого майбутнього. Тобто, наявність сформованої потреби в оволодінні конкретною предметною діяльністю конкретним видом праці, робить вибір професії мотивованим і утворює механізм свідомого вибору професії.

Оскільки усвідомлений вибір професії впливає на подальше життя, визначає успішність самореалізації, соціалізації, кар'єрного та професійного росту, виникає необхідність організації ефективної професійної роботи, спрямованої на допомогу старшокласнику в усвідомленому виборі професії, яка відповідає суспільним і особистісним вимогам, робить цю проблему надзвичайно актуальною. Ставлення до професії, мотиви її вибору, які відображають потреби, інтереси, переконання, ідеали, – надзвичайно важливі, а при деяких умовах стають визначальними факторами, від яких залежить успішність подальшого професійного навчання. В цьому ключі В. Д. Шадриков зазначав, що прийняття професії породжує бажання виконати її певним чином, породжує певну детермінуючу тенденцію і служить вихідним моментом формування психологічної системи діяльності [8]. Слід відмітити, що в момент вибору професії у старшокласників немає досвіду професійної діяльності, немає повної інформації про професію, немає можливості об'єктивно співвіднести свої можливості та вимоги професії, тому повинна бути ефективна психологічна підтримка професійного самовизначення особистості.

В одній площині із проблемою вибору професії знаходиться проблема формування професійної ідентичності студентської молоді. Професійна ідентичність, як зазначено в роботі [7], є внутрішнім джерелом професійного розвитку і особистісного зростання суб'єкта. Однією із умов розвитку професійної ідентичності є професійне навчання і саме в студентському віці починають формуватися основні ідентифікаційні характеристики, в яких виражається належність людини до певної професії [6]. Беззаперечно професійна ідентичність є резуль-

татом тривалого особистісного та професійного розвитку, залежить від високого рівня оволодіння професією, разом з тим, цей процес починає шлях свого формування під час навчання у ВНЗ і має пряме відношення до усвідомлення цілей навчання, його змісту, а, отже, і до мотивації учбової діяльності.

Професійна ідентичність студента – це єдність уявлень про себе, емоційних переживань і усвідомленої активності, пов'язаних з оволодінням професією, на основі якої з'являється відчуття тотожності із самим собою як майбутнім фахівцем [7]. У рамках професійної ідентичності, система уявлень про себе містить уявлення про себе як майбутнього фахівця, про свої професійні і учбово-професійні цілі та про свої можливості в реалізації цілей, отже, в процесі формування професійної ідентичності відбувається цілеспрямоване освоєння студентами системи знань, практичних вмінь та навичок в обраній професії, відбувається формування цілісних уявлень про професійну спільноту, розвиваються і конкретизуються цілі та мотивація майбутньої професійної діяльності. Процес професійної ідентичності студентів під час навчання у ВНЗ має специфічні динамічні характеристики, механізми та умови, що є його підґрунтям. Початок даного процесу зумовлений «зустріччю» людини з професією, опредмеченою конкретним її представником або образом професіонала. У зв'язку з цим, ще раз слід підкреслити важливість «правильного» вибору професії та подальшого формування професійної ідентичності майбутнього фахівця, а саме наявності адекватних умов та фахової психологічної підтримки перших кроків молодшої людини в її професійну діяльність. З огляду на викладене, створення у ВНЗ умов для становлення суб'єкта майбутньої професійної діяльності, яка безпосередньо пов'язана з успішністю навчання, мотивацією учіння, самореалізацією, складно буде переоцінити реалізацію ідей Г. С. Костюка.

Із реалізацією принципу поєднання навчання з продуктивною працею пов'язане виникнення *синергетичних ефектів*, що сприяють:

- виправленню негативної поведінки суб'єктів навчання, формуванню готовності підпорядковувати свою поведінку зовнішнім вимогам колективу;
- вихованню внутрішніх регуляторів особистості: совісті, емпатії, почуття власної гідності тощо;
- формуванню такої наріжної властивості особистості, як відповідальність, що кристалізується, головним чином, у площині рефлексії майбутнього, коли майбутнє починає сприйматися як стале, а грань між актуально дійсним і потенційно можливим стирається;
- розвитку творчості й абстрактного мислення особистості, що функціонує не інакше як у сфері потенційно-можливої, знаково-символічної, «умовної» реальності – у сфері мови як комунікативної активності і системи знаків;
- розвитку пізнавальних процесів, зокрема мислення, як одного із типів людської активності, що розвивається в умовах спільної діяльності, оскільки розвиток глибинних психологічних настанов для абстрактного мислення реалізувався не тільки і не стільки в сфері навчальної діяльності, скільки у виробничій, рольовій активності, а також у площині досвіду рефлексії майбутнього;

– стиранню межі між внутрішнім і зовнішнім, що дає можливість організму стати динамічним цілим, на основі його процесуальних характеристик існування, як рухлива, мінлива точка між минулим і майбутнім, як неперервний ряд переходів від рівноваги до нерівноваги, від збудження до гальмування і навпаки.

З погляду синергетики; існування живих систем можна розуміти як зміну в чистому вигляді, як нелінійний, біфуркаційний, вибуховий процес, як стрибок у розвитку, що постійно трансформує один якісний стан системи в інший. Сенситивні (критичні) періоди (або «нормативні кризи розвитку»), де формуються базові психологічні установки людини, співвідносяться з явищем «соціального переходу». Такі періоди виявляються в моменти різкої зміни певного режиму життєдіяльності людини, коли людина чутлива до різноманітних зовнішніх подразників і часто стає об'єктом їхнього впливу. Опанувати методом «біфуркаційного впливу» у процесі виховання – справа дуже складна. Сутність даного методу виховного впливу полягає в можливості змоделювати таку значущу життєву ситуацію, у якій «об'єкт виховання» ще не був і в якій він не може використати звичну модель поведінки, що базується на сформованих свідомих і несвідомих стереотипах реагування. При цьому «об'єкт виховного впливу» змушений вийти з усталених меж звичних соціальних ролей і починає діяти в якості нової ролі. Виникаючі ефекти поширюються також на інших учасників спільної діяльності.

Література

1. Кокун, О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія // О. М. Кокун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт.агенство», 2012. – 200 с.
2. Костюк, Г. С. Принципы развития в психологии / Г. С. Костюк // Методологические и теоретические проблемы психологии / отв.ред. Е. В. Шорохова. – М.: Наука, 1969. – С.118-152.
3. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Костюк, Г. С. Психологические вопросы соединения обучения с производительным трудом / Г. С. Костюк // Избранные психологические труды / [под ред. Л. Н. Проколиенко]. – М.: «Педагогика», 1988. – С. 156-
5. Максименко, С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. – К. : Видавництво Європейського університету, 2010. – 152 с.
6. Маралова, Т. П. Пути оптимизации процесса формирования профессиональной идентичности у будущих психологов / Т. П. Маралова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2005. – №1, – С. 152-157.
7. Студент как субъект саморазвития и отношения к учебно-профессиональной деятельности / В. Г. Маралов, О. А. Воронина,

Е. П. Киселева и др. / под ред. В. Г. Маралова. – М. : Академический Проект ; Мир, 2011. – 190 с.

8. Шадриков, В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Наука, 1982. – 185с.

В статье рассматриваются идеи Г. С. Костюка относительно результативности соединения обучения с производительным трудом для профессионального становления и личностного развития будущего специалиста.
Ключевые слова: обучение, производительный труд, субъект обучения, профессиональный выбор, профессиональная идентичность.

The article considers the GS Kostyuk's ideas about the combination of education with productive labor for future specialist's professional and personal development.

Keywords: education, productive work, the subject of training, career choices, professional identity.

Терлецька Ю.М.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розглядається вплив соціальної депривації викладачів вищої школи сучасного українського суспільства на ефективність їхньої професійної діяльності. На основі емпіричного дослідження виявлено, що соціальна депривація є сприятливим підґрунтям професійної деформації викладачів вищої школи, знижує рівень ефективності їхньої професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: соціальна депривація, підвиди соціальної депривації, ефективність професійної діяльності викладачів вищої школи, рівні розвитку соціальної депривації, наслідки соціальної депривації.

Постановка проблеми. Соціальне середовище тим чи іншим чином завжди впливає на поведінку і професійну діяльність людей, в тому числі й викладачів вищої школи (педагогічних працівників – вищих навчальних закладів (ВНЗ) I-II рівнів акредитації та науково-педагогічних працівників – ВНЗ III-IV рівнів акредитації). Суспільна дійсність на даному етапі розвитку України є складною для життєдіяльності людей. Вже тривалий час ми переживаємо, як кажуть, затяжну системну соціально-економічну кризу, внаслідок котрої не лише значно погіршився матеріальний стан викладачів вищої школи, знизився їх соціальний статус, але й відбулися зміни в їхній психології. Значна частина з них переживає психічну депривацію, в тому числі й соціальну. Виникає питання: чи впливає соціальна депривація на ефективність професійної діяльності викладачів ВНЗ? Якщо впливає, то як і яким чином? Відповідь на це питання